

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У статті наведено систему показників оцінювання рівня життя за їхньою компонентністю. Досліджено тенденції формування рівня життя населення України. Проведено аналіз відповідності національних показників життєвого рівня населення по міжнародним соціальним стандартам.

In the article the system of evaluation indexes of standards of living is resulted of their components. The tendencies of forming living standard of population in Ukraine are investigational. The analysis of accordance of national indexes of population living standard international social standards is conducted.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціально-економічний розвиток будь-якої країни світу визначається досягнутим рівнем життя населення. Високий рівень життя є визначальною ознакою сталого розвитку суспільства, основою життєдіяльності держави. Недарма у концепції ПРООН зазначається, що будь-яка держава світу в процесі свого економічного розвитку повинна в першу чергу створювати сприятливі умови для того, щоб життя людей було довгим, здоровим і наповненим творчістю. Процес інтеграції України у світове співтовариство перевів цю категорію до першорядних при визначенні соціально-економічної політики держави. У зв'язку з цим проблема наукового дослідження рівня життя населення України з урахуванням міжнародних стандартів стає дедалі актуальнішою.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Методологічні, методичні та прикладні питання багатоаспектної проблеми рівня життя населення та його регулювання були і залишаються об'єктом постійних наукових досліджень. Значний внесок до вирішення теоретичних та практичних аспектів дослідження життєвого рівня населення в Україні належить В. М. Гейцю, О. І. Даниленку, Е. М. Лібановій, В. Є. Мандибурі, В. М. Новікову, В. В. Онікієнку, С. І. Пирожкову та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визнаючи беззаперечні досягнення вище зазначених науковців, слід звернути увагу на те, що недостатньо опрацьованим залишається комплексний підхід до оцінювання рівня життя населення України з урахуванням міжнародних стандартів.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є визначення тенденцій та особливостей формування рівня життя населення в Україні у контексті міжнародних стандартів, а відтак – обґрунтування можливості ратифікації відповідних норм в нашій державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як соціально-економічна категорія «рівень життя» належить до числа складних системних понять, що одночасно є актуальним як для уряду та парламенту, так і кожної сім'ї. Винятково важлива роль цієї категорії у ринковій економіці зумовлена тим, що вона відображає сукупність відносин, що визначають умови життя, праці, фізичний та інтелектуально-культурний розвиток людей.

Аналіз праць з проблем життєвого рівня дав змогу виокремити два основних концептуальних підходи до його визначення, а відтак і дослідження. В рамках першого підходу рівень життя розглядається досить звужено та зводиться до матеріального становища населення. Водночас інша концепція значно розширила рамки дослідження даного поняття, адже враховує якісні характеристики життя, можливості для всебічного розвитку. В сучасних умовах переосмислення стратегічної мети розвитку в напрямку досягнення високих стандартів життя, побудови держави загального добробуту при

дослідженні рівня життя населення доцільно виходити саме з другої концепції. Оцінювати досягнутий рівень життя населення можна на основі суб'єктивного та об'єктивного підходу. При цьому якщо перший базується на самооцінюванні населенням кількісно-якісних параметрів власного життя, то другий – передбачає аналіз як прямих, так і непрямих відповідних показників-індикаторів. Звичайно, самоідентифікація власного життєвого рівня є важливою, оскільки крізь її призму формується система мотивації до економічної активності населення. Проте, приймати за абсолютні результати такого роду досліджень не варто. Показовим в даному відношенні є результати європейського панельного дослідження – більше 90% португальців заявили, що їм потрібно більше засобів для життя, і лише 33% поляків мають таку ж думку [1, с.311].

Для характеристики та умовно об'єктивного оцінювання рівня життя населення міжнародними організаціями, інститутами і окремими науковцями обґрунтовано низку різнопланових показників – від ВВП на душу населення до кількості кілограмів «секонд-хенду» на одного жителя. Так, Статистичною комісією ООН для характеристики та оцінювання досягнутого в країні рівня життя використовується дві групи показників: узагальнюючі (ВВП, реальні доходи, виробництво окремих базових товарів на душу населення) та окремі (прожитковий мінімум, мінімальна, середня заробітна плата та співвідношення між ними, структура доходів та витрат тощо) [22, с.32]. Крім того, ООН рекомендує розраховувати інтегральний показник рівня життя – індекс людського розвитку. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України дослідження рівня життя населення проводив на основі структурованих блоків показників: матеріального становища, умов проживання та стану соціального середовища. Поряд з цим, до обґрунтування системи показників оцінювання рівня життя населення долучається ряд науковців [3, с.201-215; 4, с.20-24].

На підставі ретельного вивчення наявного досвіду, а також з урахуванням рекомендацій ООН в рамках даного дослідження наведено методи та систему об'єктивних показників оцінювання рівня життя населення (рис. 1).

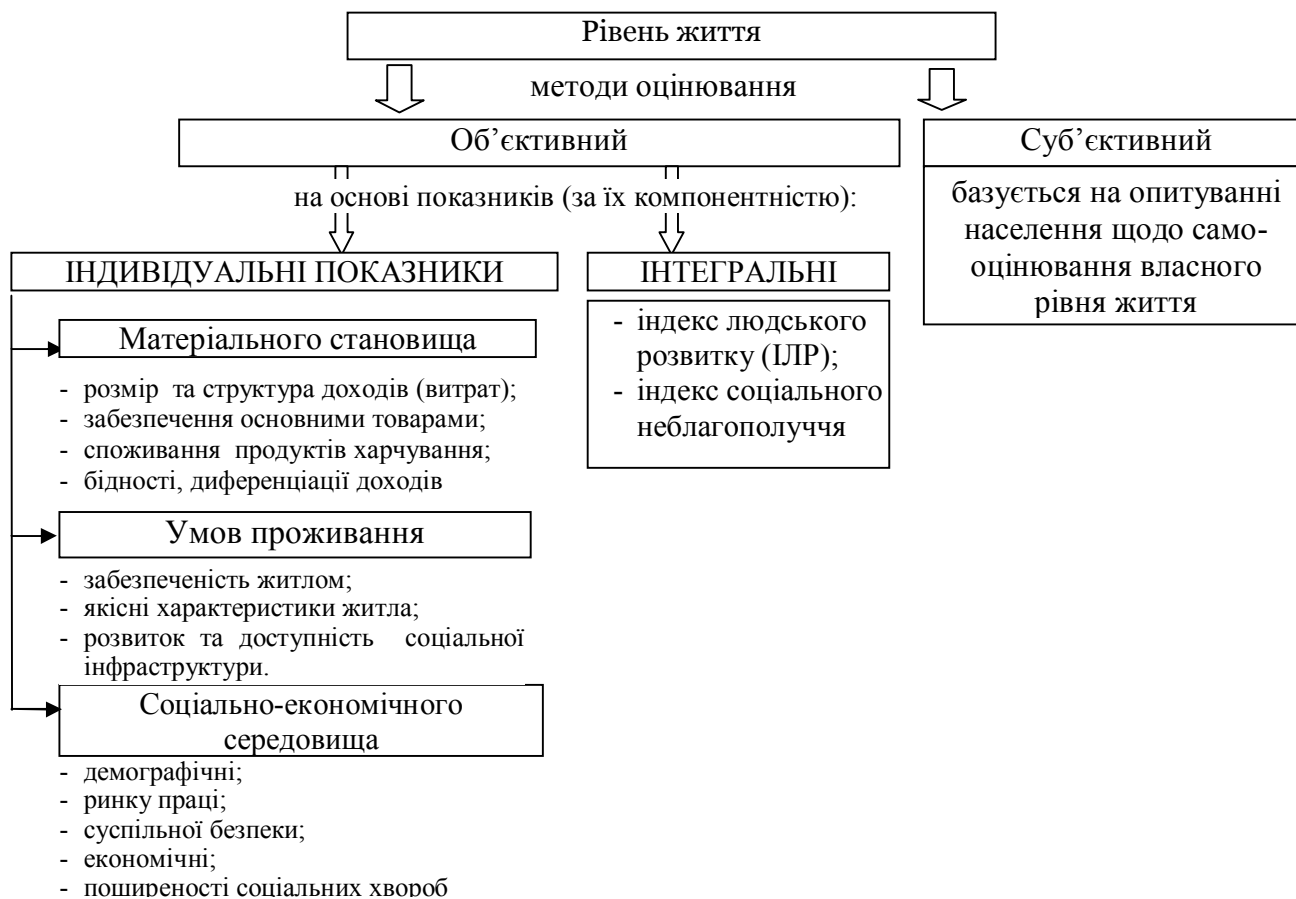

Рис. 1. Методи та показники оцінювання рівня життя населення

Наведена система показників представлена лише структурним переліком основних показників та не є вичерпною. В рамках даного дослідження оцінювання рівня життя населення здійснюватиметься на основі показників матеріального становища і соціально-економічного середовища та їх стандартизації відповідно до міжнародних норм.

Проблема оцінювання рівня життя піднімалася та піднімається на міжнародному рівні. Перша група соціальних стандартів була розроблена в 1961 р. у вигляді Європейської соціальної Хартії, яка присвячена захисту соціальних прав людей. У 1996 р. Рада Європи підготувала нову її редакцію, яка була прийнята європейськими країнами. Крім того, міжнародні організації, зокрема ООН, ВООЗ, ФАО розробили ряд методик та стандартів (табл. 1).

Таблиця 1

Міжнародні стандарти оцінювання рівня життя населення [5, с.4-8; 6, с.89-95; 7, с.25-42]

Показники	Параметр
Матеріального становища	
Співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму	2,5
Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	3:1
Мінімальна погодинна зарплата	3 долари
Частка витрат на харчування	> 1/3
Частка населення, що проживає за межею бідності	10%
Співвідношення між доходами 10% найбагатших та 10% найбідніших	10:1
Соціально-економічного середовища	
Рівень безробіття	10%
Сумарний коефіцієнт народжуваності (плідності)	2,14-2,15
Рівень старіння населення (частка людей старше 65 років у загальній чисельності населення)	7%
Рівень депопуляції населення (співвідношення між кількістю новонароджених і кількістю померлих)	50:50
Кількість правопорушень на 100 тисяч населення	до 5 тис.
Кількість психічних патологій на 100 тис. населення	до 284 од.

У системі дослідження рівня життя показники матеріального становища займають центральне місце. При цьому в умовах тінізації економіки, поряд з доходами, особливу увагу варто приділяти витратам населення.

У структурі доходів населення вагома частка припадає на заробітну плату. Порівняння розміру мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні засвідчило, що протягом 2000-2008 рр. її розмір був нижчим встановленого прожиткового мінімуму для працездатних осіб (табл. 2; 3). Тобто, фінансові можливості держави не дозволяли навіть гарантувати базовий соціальний стандарт в оплаті праці. Водночас з 2009 р. розмір мінімальної заробітної плати вперше був визначений на рівні прожиткового мінімуму. Щодо середньої заробітної плати, то її розмір протягом досліджуваного періоду невпинно зростає.

При цьому якщо у 2000 р. середня зарплата була нижче прожиткового мінімуму, то у 2010 р. – у 2,5 рази його перевищила. Не зважаючи на такі позитивні тенденції, все ж за міжнародними стандартами рівень життя зайнятих в Україні залишається надзвичайно низьким. Адже відповідно до стандартів ООН співвідношення між мінімальною зарплатою та прожитковим мінімумом має складати 250%, водночас середня заробітна плата має бути принаймні втричі вищою від мінімальної. Відтак позиція української влади щодо нератифікації Європейської соціальної Хартії, яка визначає мінімальна гарантії в оплат праці, стає зрозумілою.

В Україні близько 14 млн. осіб є пенсіонерами. Відтак важливим індикатором їх рівня життя є розмір пенсії. Аналіз показників пенсійного забезпечення засвідчив, що до 2005 р. мінімальний розмір пенсії в державі був нижчим прожиткового мінімуму для

непрацевдатних осіб (співвідношення між ними не досягнуло навіть 35%).

Таблиця 2

Співвідношення заробітної плати та прожиткового мінімуму

Рік	Прожитковий мінімум, грн. (для працевдатних осіб на кінець року)	Мінімальна заробітна плата, грн. (на кінець року)	Відношення мін. з/п до прожиткового мінімуму, %	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Відношення сер. з/п до мін з/п %
2000	287,6	118	41	230	194,9
2001	331,0	118	35,6	311	263,6
2002	365	165	45,2	376	227,9
2003	365	205	56,2	462	225,4
2004	386,6	237	61,3	590	248,9
2005	453	332	73,3	806	242,8
2006	505	400	79,2	1041	260,3
2007	558	460	82,4	1351	293,7
2008	669	605	90,4	1806	298,5
2009	744	744	100	1906	256,2
2010	922	922	100	2239	242,8

Водночас з 2005 р. мінімальна пенсія зрівнялася з відповідним базовим соціальним стандартом. З огляду на це, рівень життя пенсіонерів у динаміці покращився. Проте, як і у випадку із заробітною платою, на фоні міжнародних стандартів залишився низьким. Адже у відповідності з ними розмір мінімальної пенсії має становити не менше 150% прожиткового мінімуму.

Таблиця 3

Співвідношення розміру пенсії із прожитковим мінімумом

Роки	Мін пенсія (на кінець року), грн.	Прожитковий мінімум для непрацевдатних (на кінець року), грн.	Відношення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму, %	Середній розмір пенсії за віком (у розрахунку на місяць)	
				грн.	% до прожиткового мінімуму
2000	30	216,6	13,9	69,3	32,0
2001	39	248,8	15,7	85,2	34,2
2002	47,3	268	17,6	127,1	47,4
2003	50	268	18,7	141,8	52,9
2004	92,5	284,7	32,5	194,2	68,2
2005	332	332	100,0	323,8	97,5
2006	366	366	100,0	417,7	114,1
2007	415,1	411	101,0	497	120,9
2008	498	498	100,0	798,9	160,4
2009	573	573	100,0	942,7	164,5
2010	734	734	100,0	1039,6	141,6

Щодо середнього розміру пенсії, то, не зважаючи на його суттєве зростання, даний показник не досить об'єктивно відображає реальний рівень життя пенсіонерів в Україні. Адже надмірна диференціація у пенсійному забезпеченні нівелює реальну значимість даного показника (близько 1 млн. пенсіонерів отримує пенсії, розмір яких в сукупності становить 50% Пенсійного фонду, водночас стільки ж припадає на пенсійне забезпечення решти 13 млн. осіб).

Важливим індикатором досягнутого рівня життя є частка витрат на харчування в бюджетах домогосподарств. Згідно міжнародних стандартів, якщо сім'я витрачає на харчування більше однієї третини свого бюджету, вона належить до числа бідних. Витрати на харчування у США, Швейцарії становлять 18-20% сімейних бюджетів, в «старих» країнах Євросоюзу – 20-23%, в Японії – 23-25% [2, с.35].

Незважаючи на суттєве зниження частки витрат на харчування в Україні, все ж

середньостатистична сім'я у 2009 р. спрямовувала близько 50% сукупних витрат на задоволення відповідних первинних потреб (рис. 2). Це, беззаперечно, не відповідає стандартам високого рівня життя.

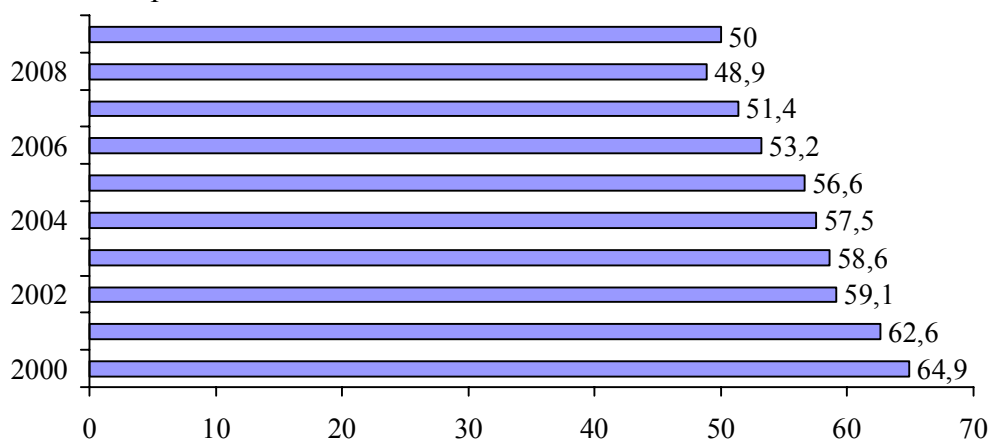

Рис. 2. Динаміка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в сукупних витратах, %

Поряд з цим, висока частка витрат на харчування в державі не забезпечує споживання продуктів на рівні відповідних раціональних норм, навіть при суттєвому зниженні останніх порівняно з 1982 р. Не зважаючи на поступове наближення фактичного споживання до раціональних його норм, все ж за такими значимими групами як молоко-, м'ясопродукти, фрукти, овочі фактичне споживання так і не досягнуло раціональних норм (табл. 4).

Таблиця 4

Аналіз споживання продуктів харчування населенням України

Продукти	Раціональна норма споживання, кг./рік		Фактичне споживання, кг./рік (2000р.)	% до норми 2000р.	Фактичне споживання, кг./рік (2009р.)	% до норми 2000р.
	1982р.	2000р.				
Хліб і хлібопродукти	110	101	128,4	127,1	111,6	110,5
Картопля	97	124	124,8	100,6	96	77,4
Овочі та баштанні	146	161	114	70,8	121,2	75,3
Фрукти і ягоди	113	90,0	30	33,3	43,2	48,0
Цукор	40	38	42	110,5	38,4	101,1
Олія	9	13	21,6	166,2	22,8	175,4
М'ясопродукти	82	80	39,6	49,5	57,6	72,0
Рибопродукти	18,2	20	15,6	78,0	21,6	108,0
Молокопродукти	405	360	205,2	57,0	237,6	66,0
Яйця, шт.	292	290	216	74,5	240	82,8

Поряд з цим, важливими показниками рівня життя, які відображають майнове розшарування населення, є рівень бідності та коефіцієнт диференціації доходів. Відповідно до офіційних даних Держкомстату рівень бідності (за абсолютною межею) в Україні суттєво знизився (рис. 3), проте так і не сягнув відповідного стандартизованого параметру (10%). Відтак рівень життя населення в Україні за рівнем бідності в контексті міжнародних стандартів є низьким (вдвічі перевищує відповідний стандарт).

Щодо децильних коефіцієнтів диференціації доходів, то їх аналіз засвідчив, що рівень розшарування населення за доходами в Україні не має усталеної тенденції, однак з 2007 р. знижується (рис. 4).

При цьому порівняння фактичних коефіцієнтів диференціації доходів в Україні з їх стандартизованими параметрами дає право зробити висновок про те, що це єдиний показник матеріального становища, за яким рівень життя населення в Україні за міжнародними

стандартами є високим.

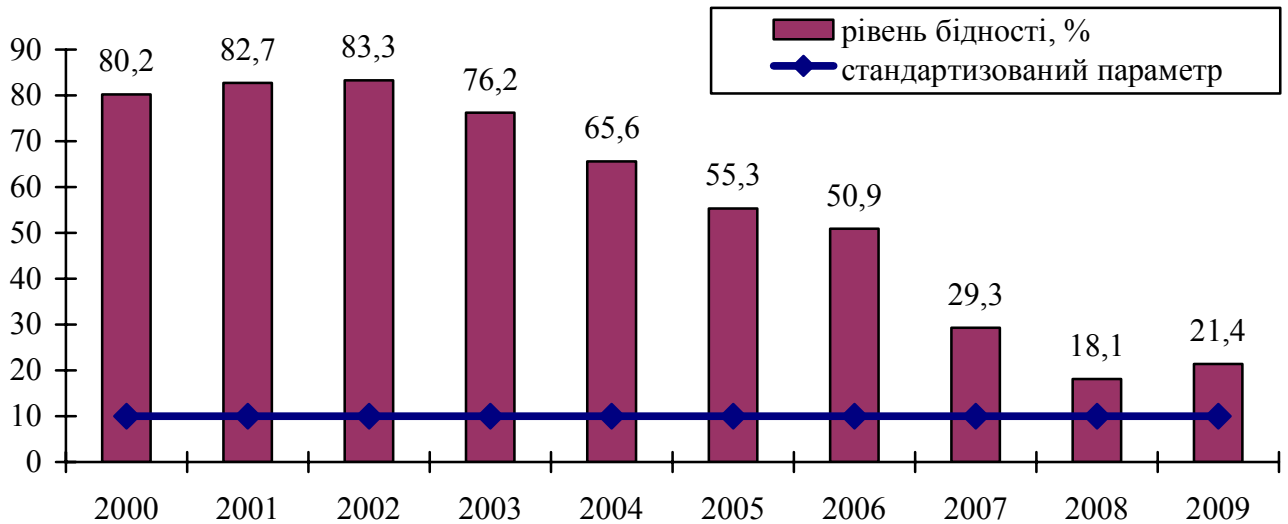

Рис. 3. Динаміка рівня бідності населення України (за абсолютною межею)

Проте, варто зауважити, що при розрахунку відповідних показників диференціації Держкомстат спирається виключно на офіційні доходи.

Відтак в умовах значного рівня тінізації економіки, дані показники не відображають реальну картину у розшируванні населення за доходами та рівень життя.

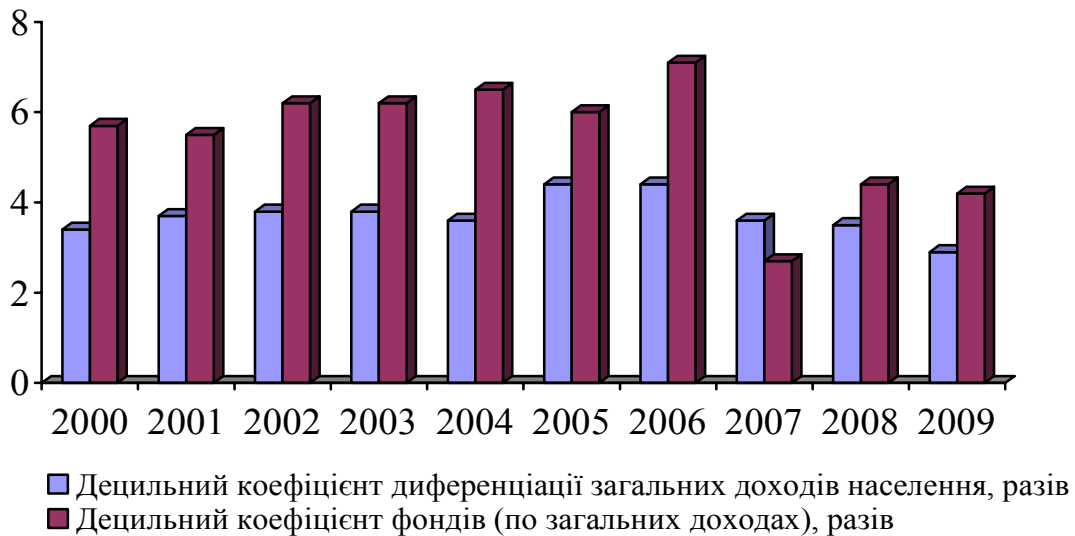

Рис. 4. Динаміка диференціації доходів населення України

Важливими непрямими індикаторами рівня життя населення є складові соціально-економічного середовища. Аналіз відповідних показників дозволив виявляти негативні тенденції та критичні ознаки у соціально-економічному житті суспільства, що є основою моніторингу рівня життя.

Практично за усіма обраними соціально-економічними індикаторами рівень життя населення в Україні зростає (виключення складає лише такий демографічний показник, як рівень старіння населення).

Проте, за міжнародними стандартами рівень життя за більшістю соціально-економічних індикаторів все ще залишається низьким (табл. 5).

Виключення в даному відношенні складає лише показник кількості правопорушень та рівень безробіття, у відповідності з якими рівень життя населення в Україні можна оцінити

як високий або ж достатній.

Таблиця 5

Оцінювання рівня життя населення в Україні на основі показників соціально-економічного середовища

Показник	Фактичне значення в Україні		Тенденції рівня життя	Рівень життя в контексті міжнародних стандартів
	2000р.	2010р.		
Рівень безробіття, %	11,6	8,1	зростання	достатній
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,11	1,46	зростання	надзвичайно низький
Рівень старіння населення, %	13,9	15,7	зниження	надзвичайно низький
Рівень депопуляції населення, %	34:66	42:57	зростання	низький
Кількість правопорушень на 100 тис. населення	1149	952	зростання	високий
Кількість психічних патологій на 100 тис. населення	490	444	зростання	низький

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, дослідження дає право констатувати, що рівень життя населення України є суттєво нижчим від міжнародних стандартів. Основними чинниками цього є низький рівень оплати праці, пенсійних виплат, неадекватна структура доходів та витрат населення тощо.

Проте, такі результати дослідження не варто сприймати надто песимістично. Адже за переважною більшістю показників-індикаторів рівень життя населення в Україні зростає. Відтак доцільним є продовження стратегічного курсу держави щодо наближення показників життєвого рівня українських громадян до рівня міжнародних стандартів.

Система міжнародних стандартів рівня життя повинна стати наріжним каменем соціально-економічних програм розвитку як держави, так і її регіонів, що дасть можливість в найближчому майбутньому ратифікувати відповідні норми і в нашій державі.

Список використаної літератури

1. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; [за ред. Л. М. Черенько]. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.
2. Уразов А. У. Міжнародна система показників рівня і якості життя населення / А. У. Уразов. – 2009. – № 1(2). – С. 31–36.
3. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура; [відп. ред. д.е.н. Богиня Д. П.]. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
4. Узунов Ф. В. Визначення понять і компонентний склад оцінки рівня та якості життя населення регіонів України / Ф. В. Узунов // Економіка розвитку. – ХДЕУ, 2003. – № 4(28). – С. 20–24.
5. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів / М. Папієв // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 4–8.
6. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Программа развития Организации Объединенных Наций; [пер. с англ.]. – М.: Весь Мир, 2010. – 244 с.
7. Звіт з людського розвитку в Україні. Людський розвиток і європейський вибір України. – ПРООН Україна, 2008. – 124 с.

